

Originalni naučni rad
UDK:376.1-056.26/36(497.6)
DOI:10.7251/ZCMZ0123553Z

INTERDISCIPLINARNA SARADNJA U RADOVIMA IZ OBLASTI INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI

*Tatjana Žarković, viša asistentica, Filozofski Fakultet, odsjek za sociologiju,
Univerzitet u Sarajevu³⁹³*

*Sandra Bjelan, vanredna profesorica, Filozofski Fakultet, odsjek za pedagogiju,
Univerzitet u Sarajevu³⁹⁴*

*Tanja Mandić Đokić, magistrica sociologije, Zavod za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju
“Dr Miroslav Zotović”, Banja Luka³⁹⁵*

Apstrakt: Osnovni cilj rada je istaći problem iscjepkanosti i zatvorenosti na nivo struke/a u reakcijama na kompleksne društvene probleme, čime se doprinosi reprodukciji neadekvatnog procesa obrazovanja, na primjeru obrazovanja osoba sa invaliditetom (OSI) u BiH. Prvo ćemo predstaviti izazove obrazovanja i zapošljavanja za OSI u BiH na osnovu provedenih istraživanja u okviru dva projekta fokusiranih na obrazovanje i zapošljavanje OSI iz 2018. i 2021. godine. Rezultati navedenih istraživanja pokazuju da su osnovni problemi zapošljavanja, koji stoje u direktnoj vezi sa obrazovanjem: nedovoljno znanja i vještina za tražene radne zadatke, neadekvatna struka, predrasude, sistem mentorstva (Mandić Đokić, Žarković, Backović 2021, str. 15). Radovi unutar akademske zajednice u BiH, ukazuju na pokušaj nesvjesne zloupotrebe ideje “obrazovanje za sve”, za stvaranje legitimiteta za usko i zatvoreno djelovanje. Navedena diskusija će se poslužiti teorijskim sistemom Pjera Burdijea o nejednakim obrazovnim šansama i načinu na koji obrazovni sistem doprinosi nesmetanoj reprodukciji društvenih nejednakosti. U skladu s tim ćemo istaći važnost interdisciplinarne saradnje i istraživanja obrazovanja u BiH. Da bismo ispitale stepen saradnje i interdisciplinarnosti, analizirana je literatura koja se pojavljuje u pretrazi na Google Scholar kada se pretražuju zajedno pojmovi: inkluzivno obrazovanje, osobe sa invaliditetom te Bosna i Hercegovina. U kvantitativnoj analizi sadržaja izdvojenog materijala za svaku analiziranu jedinicu izdvajao se podatak o tome iz koje discipline autor/ica dolazi i da li postoji interdisciplinarna saradnja na konkretnom primjeru. Rezultati pokazuju da se tema inkluzije često izjednačava sa pitanjima izvrsnosti u učionicama, čime se zaboravlja šira društvena odgovornost i prebacuje teret na pojedince/ke i pojedinačne profesije čime se sužava prepoznata problematika i izazovi na pitanja efikasnosti i odgovornosti na radnom mjestu unutar sistema obrazovanja u koji se ne ulaže dovoljno u BiH.

Ključne riječi: inkluzivno obrazovanje, osobe sa invaliditetom, socijalno isključivanje, intelektualno polje, doksa

³⁹³ tatjana.zarkovic@ff.unsa.ba

³⁹⁴ sandra.bjelan@ff.unsa.ba

³⁹⁵ tanja.mandic.djokic@gmail.com

Uvod

Ustav Bosne i Hercegovine predviđa ravnopravnost svih njenih građana/ki, kao i zabranu diskriminacije po bilo kojem osnovu, pa tako i na osnovu invaliditeta. Prema *Konvenciji Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom (2006)*, invaliditet nastaje kao rezultat međudjelovanja osobe i barijera koje postoje u okruženju, a koje onemogućavaju njeno puno i djelotvorno učešće u društvu jednako kao i drugi ljudi. Važne oblasti života koje propisuje *Konvencija* jesu obrazovanje i zapošljavanje. Obrazovanje je proces kojim se jača zapošljivost pojedinca i povećava njegova konkurentnost na tržištu rada, budući da se obrazovanjem stiču i razvijaju kompetencije za obavljanje određenoga posla. Temeljni preduvjeti za ostvarivanje prava na zapošljavanje i kasniju ekonomsku samostalnost jesu ostvarivanje prava na kvalitetno obrazovanje i mogućnost dokvalifikacije i prekvalifikacije, u skladu s potrebama tržišta rada. Ipak, u stvarnosti se barijere socijalnom uključivanju osoba s invaliditetom najčešće javljaju upravo u ovim dvjema oblastima.

Vrlo je značajno interdisciplinarno istraživati i pisati o pretpostavkama i barijerama u procesu obrazovanja i zapošljavanja, te potrebi za institucionalnom podrškom osobama s invaliditetom u procesu tranzicije od obrazovanja do tržišta rada, kako bi se omogućilo/posredovalo njihovo zapošljavanje. Ova značajnost determinira i osnovni cilj rada, a to je istaći problem iscjepkanosti i zatvorenosti na nivo struke/a u reakcijama na kompleksne društvene probleme, čime se doprinosi nesmetanoj reprodukciji neadekvatnog sistema i politika obrazovanja, na primjeru obrazovanja osoba sa invaliditetom (OSI) u Bosni i Hercegovini. Temeljna polazišta ovog rada jesu izazovi obrazovanja i zapošljavanja za OSI u BiH na osnovu provedenih istraživanja u okviru dva projekta iz 2018. i 2021. godine. Rezultati navedenih istraživanja pokazuju da su osnovni problemi zapošljavanja, a koji su u direktnoj vezi sa obrazovanjem: nedovoljno znanja i vještina za tražene radne zadatke, neadekvatna struka, predrasude, sistem mentorstva (Mandić Đokić, Žarković, Backović, 2021, str. 15). Za uključivanje na tržište rada socijalno isključenih društvenih grupa od velike važnosti je sagledati širi društveni kontekst iz različitih pristupa i perspektiva, da bi se usaglašeno planirao i provodio svaki pojedinačan korak u procesu obrazovanja. U skladu s tim, možemo tvrditi da što je zemlja siromašnija, to je opasnije raditi na posljedicama bez detektiranja i tretiranja uzroka. Radovi iz oblasti inkluzivnog obrazovanja unutar akademske zajednice u BiH, ukazuju na pokušaj nesvjesnog ograničavanja ideje “obrazovanje za sve”, koja onda postaje polje za usko i zatvoreno djelovanje i društveni angažman, što se u kontekstu BiH, pretvara u model “učiteljska izvrsnost”, kao sama sebi svrha i cjelokupan, kompleksan i zahtjevan proces reforme obrazovanja, kao i odgovornost za njegov uspjeh ili neuspjeh, stavlja na teret jedne profesije.

Okvir za diskusiju bit će teorijski sistem Pjera Burdijea o nejednakim obrazovnim šansama i načinu na koji obrazovni sistem utiče na društvenu reprodukciju nejednakosti. U skladu s tim ćemo, istraživačkim dijelom rada u kojem su analizirani radovi iz oblasti inkluzivnog obrazovanja, naglasiti važnost interdisciplinarnе saradnje i istraživanja kao poželjnog modaliteta znanstvenog i stručnog odgovora na kompleksne društvene okolnosti i pripadajuće procese.

Izazovi obrazovanja i zapošljavanja osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini

Socijalna isključenost je multidimenzionalna društvena pojava, čiji je uzrok i posljedica nemogućnost ostvarivanja temeljnih ljudskih prava. Socijalna isključenost označava multifaktorski determiniran proces kojim su određeni pojedinci/ke gurnuti na marginu društva i spriječeni u njihovom punom učešću u društvu radi siromaštva i/ili nedostataka osnovnih znanja i mogućnosti za cjeloživotno učenje i/ili kao rezultat diskriminacije, što ih udaljava i od zaposlenja, prihoda i mogućnosti obrazovanja, kao i od društvenih mreža i okvira te aktivnosti njihove zajednice (CoEU, 2004). Mjerenje socijalne isključenosti realizira se preko indikatora koji su podijeljeni u skupine primarnih, sekundarnih i tercijarnih indikatora u sljedećim dimenzijama: obrazovanje, zaposlenost, zdravlje i siromaštvo (više o tome npr. u Šućur, 1995, 2001 i 2006; Žarković i Mandić-Đokić 2019).

Inkluzija je filozofija koja je najdirektnije povezana s ljudskim pravima kojim se prepoznaje da svaka osoba ima pravo na dostojanstven život u svim segmentima bez obzira na svoje karakteristike. U odgojno-obrazovnom području djelovanja, inkluzivni odgoj i obrazovanje jesu pedagoški stav i opredjeljenje da je neophodno mijenjati odgojno-obrazovnu ustanovu (vrtić, školu, fakultet) kako bi

svako dijete/mlada osoba (nadareni, talentirani, sa teškoćama u razvoju, s invaliditetom, u pokretu i dr.) mogli napredovati prema svojim mogućnostima na putu ostvarivanja svojih punih potencijala. Odgojno-obrazovno područje djelovanja je ipak nemoguće unaprijediti bez analitičkog prepoznavanja cjelokupnog društvenog konteksta unutar kojeg se dešava odgojno-obrazovni proces, kao i šireg stanja izvan odgojno-obrazovne ustanove. Napuštanjem medicinskog modela pristupa teškoći i invaliditetu koji je, između ostalog, podrazumijevao odgoj i obrazovanje djece s teškoćama/osoba s invaliditetom isključivo u okviru specijalnih škola, nerijetko organizovanih u okviru institucionalnog smještaja sa rehabilitacijsko-habilitacijskim uslugama, u fokus interesovanja dolazi osoba i njeno uključivanje u redovan odgojno-obrazovni proces u školama i u zajednici.

Koncept inkluzivnog obrazovanja zasniva se na temeljnom ljudskom pravu na kvalitetno obrazovanje, posebno se fokusirajući na ranjive društvene grupe, a jedna od njih jesu osobe s invaliditetom. Ciljevi na koje se fokusira koncept inkluzivnog obrazovanja su: povećanje socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom kroz učešće u procesu učenja, kroz učešće u zajednici i kvalitetno osposobljavanje osoba sa invaliditetom za zapošljavanje i dalje učešće i doprinos zajednici, odnosno ostvarivanje svojih punih potencijala i maksimalne moguće samostalnosti. Komponenta osposobljavanja za rad i zapošljavanje, kod osoba sa invaliditetom ima poseban značaj zbog mogućeg smanjenja siromaštva od kojeg ranjivim i marginalizovanim društvenim grupama prijeti veća opasnost.

Obaveza primjene *Konvencije o pravima djeteta*, *Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom* i opredjeljenje ka putu priključivanja Bosne i Hercegovine evropskoj zajednici, opredijelile su Bosnu i Hercegovinu za stvaranje zakonskih uslova za uvođenje inkluzivnog obrazovanja koje bi trebalo da omogućiti osobama sa invaliditetom potpunu uključenost u redovan obrazovni sistem, ravnopravno učešće u školskim nastavnim i vannastavnim aktivnostima sa njihovim vršnjacima, sticanje socijalnih vještina potrebnih za učešće u životu u zajednici te opšte i stručno osposobljavanje za zapošljivost i zapošljavanje.

Istraživanje o obrazovnim potrebama osoba sa invaliditetom³⁹⁶ provedeno 2018. godine ukazuje da, uprkos zakonskom okviru koji obezbjeđuje pravo na inkluzivno obrazovanje, naponi koje država čini nisu dovoljni kako bi se osobama sa invaliditetom osiguralo obrazovanje pod jednakim uslovima, kao i drugim građanima/kama. Zakonskim rješenjima nešto više pažnje je dato obaveznom, osnovnom obrazovanju, dok se srednje obrazovanje odvija pod “prividno jednakim uvjetima u okviru provođenja programa inkluzivnog obrazovanje i kroz sistem specijalnih škola koje se bave obrazovanjem osoba s invaliditetom. U ‘redovitim’ srednjim školama osobe s invaliditetom pohađaju specijalne razrede u kojima se nastava odvija po prilagođenom planu i programu, zatim u tzv. mješovitim razredima gdje osoba s invaliditetom nastavu pohađa po redovitom programu ili po individualno prilagođenom programu” (Mandić Đokić, Žarković, 2018, str. 10).

Navedeno istraživanje identifikuje prividan utisak da su većini osoba sa invaliditetom dostupni svi programi obrazovanja koji postoje u državi zbog nepostojanja formalnih prepreka da osobe sa invaliditetom pristupe obrazovnom procesu. Međutim, praksa otkriva da je to samo privid jer “zbog arhitektonske nepristupačnosti objekata u kojima se škole nalaze, nemogućnosti dolaska i odlaska u školu uzrokovanog nepristupačnošću javnog prijevoza, kao i nepristupačnošću srednjoškolskih domova koji onemogućavaju pohađanje srednje škole u nekom drugom mjestu, osim mjesta stanovanja. Česta je praksa da povjerenstva formirana pri centrima za socijalni rad daju preporuku nenastavljanja školovanja nakon završene osnovne škole, zbog nepostojanja adekvatnog zanimanja u mjestu stanovanja, nepristupačnosti škola koje se nalaze u općini stanovanja i nemogućnosti obitelji da osigura potporu za odlazak u školu i savladavanje prepreka” (Mandić Đokić, Žarković 2018, str. 11). Alternativa ovako nepristupačnim školama, koje osobe s invaliditetom formalno mogu upisati, jesu specijalne ustanove za obrazovanje i osposobljavanje osoba s invaliditetom, iz čega vidimo da medicinski model pristupa pitanjima osoba sa invaliditetom ipak nije prevaziđen i ne može biti ako se

³⁹⁶ Mandić Đokić, T., Žarković, T.; 2018. ISTRAŽIVANJE O OBRAZOVNIM POTREBAMA OSOBA S INVALIDITETOM u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori s ciljem lakšeg zapošljavanja i veće konkurentnosti na tržištu rada (<https://www.caritas.ba/upload/file/Publikacije/Istrazivanje%20o%20obrazovnim%20potrebama%20OSI%20u%20BiH%20i%20CG.pdf>)

svim pitanjima vezanim za osobe sa invaliditetom, pa tako i pitanjem obrazovanja koje treba da bude generator dalje uključenosti u zajednicu, ne pristupa sistemski i multisektoralno, što je na nivou Bosne i Hercegovine posebno izazovno radi, između ostalog, i njene administrativno-teritorijalne strukture.

Istraživanje o uključivanju osoba sa invaliditetom u proces zapošljavanja³⁹⁷ fokusira se na posljedice neadekvatnog sistema obrazovanja i neusklađenosti sektora zapošljavanja sa promjenama na nivou obrazovanja. Osobe sa invaliditetom su formalno “gurnute” u učionice (ako uspiju da bez sistemske podrške dođu do učionice), gdje bez dodatne podrške ne mogu da dobiju kompetencije potrebne na tržištu rada, a sistem zapošljavanja nije pretrpio potrebne promjene ni modernizaciju. U Bosni i Hercegovini još uvijek imamo institucije za profesionalnu rehabilitaciju, prekvalifikaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom čija je uloga da podrže zapošljavanje ove društvene grupe, ali je provedeno istraživanje pokazalo da rad ove institucije “nije precizno regulisan zakonom niti prilagođen potrebama savremenog tržišta rada ili trendovima u obrazovanju, zbog čega se osobe sa invaliditetom neprestano suočavaju sa nedostatkom kompetencija i nekonkurentnošću na tržištu rada” (Mandić Đokić, Žarković, Backović, 2021, str. 42).

Istraživanje o uključivanju osoba sa invaliditetom u proces rada, također, prepoznaje neophodnost multisektorskog pristupa i koordiniranog rada na promjeni položaja osoba s invaliditetom, kao i činjenicu da se njihova inkluzija u društvenu zajednicu ne može svesti na “vještačko” stavljanje u učionice bilo osnovnih, srednjih škola i fakulteta, samo kako bi se ispunila određena forma i tako stekli uslovi da se društvo odrekne odgovornosti za mogući (i česti) neuspjeh u postizanju ciljeva koje obrazovanje treba da zadovolji. Odgovornost za neuspjelo uključivanje u društvo prebacuje se na pojedince sa invaliditetom čime se stvara prostor da se, umjesto unapređivanja sistema koji ovu društvenu grupu treba da podrži, odustane od napora da se postigne istinska uključenost i stvori društvo u kojem svi građani i građanke mogu da ostvare svoj potencijal, bez obzira na njegove različitosti.

Rezultati kvantitativnog istraživanja iz 2018. godine, čiji je cilj bio dobiti uvid u studentsku perspektivu inkluzije u visokom obrazovanju i ispitati nivo znanja studenata/ica o postojećim politikama jednakih mogućnosti studiranja u visokom obrazovanju i njihova znanja i iskustva na ovom području, pokazuju nizak nivo znanja studenata/ica o politikama jednakih mogućnosti studiranja u visokom obrazovanju, kao i to da su studentska iskustva s istim većinski negativna (Muhić i drugi, 2018). Rezultati, također, pokazuju da se nedovoljno podrške pruža studentima/icama sa invaliditetom u visokom obrazovanju, kao i da univerziteti ne doprinose značajno u ostvarivanju jednakog pristupa za sve. Uspjeh inkluzije je zato neophodno analizirati na svim nivoima sistema obrazovanja, kao i cjelokupno primarne socijalizacije, te kao takav zavisi od mnogobrojnih društvenih aktera počevši od vlade, javnog i privatnog sektora, nevladinih organizacija i svih pojedinaca/ki, koje bi trebalo usaglašeno usmjeriti u pravcu ostvarenja osnovnog zahtjeva demokratije, da se svim osobama omogući samostalan život, produktivnost i uključenost u sve oblike privatnog i javnog života (Marjanović, 2020).

Sve gore nevedeno govori u prilog tome da je obrazovanje širi koncept i ne može se svesti na zakonsko omogućavanje upisa svih učenika/ca u školu ili na fakultet niti se teret uključivanja učenika sa invaliditetom (i drugih ranjivih grupa) može staviti samo na prosvjetne radnike i izvrsnost u podučavanju. Promjena ka inkluzivnom obrazovanju nije moguća bez multisektorske saradnje i sistemski izgrađene podrške i ne može se svesti samo na proces koji se odvija u učionici. Inkluzivno obrazovanje mora obuhvatiti promjenu i dati rezultate na svim društvenim nivoima. Ono počinje u promjeni dostupnosti resursa zajednice (prijevoz, arhitektonska prilagođenost, stanovanje, servisi podrške, kao što su personalna asistencija i asistencija u nastavi), obuhvata promjene na nivou nastavnih planova i programa, svijesti svih učesnika/ca u procesu, promjene u praksi izvođenja nastave i, na kraju, mora da se odrazi u većoj konkurentnosti osoba sa invaliditetom na tržištu rada i većem

³⁹⁷ Mandić Đokić, T., Žarković, T., Backović, J. 2021. Istraživanje o uključivanju osoba sa invaliditetom u proces zapošljavanja – Preporuke za sistemske promjene.

stepenu učešća u životu zajednice. “Postojeći resursi za podršku ostvarivanja prava na obrazovanje osoba s invaliditetom u BiH nisu adekvatno iskorišteni, što otežava komunikaciju i razmjenu relevantnih informacija između institucija nadležnih za podršku inkluziji u obrazovanju” (Hodžić i sar, 2017, str. 152).

Akademizacija i specijalizacija mišljenja

Prva spoznaja je neznanje, prepoznavanje jednog poretka koji je uspostavljen u glavama.
(Bourdieu 2013, str. 181)

Analize i teorijski uvidi Burdijea o iluziji jednakih šansi unutar formalnog obrazovanja ukazuju na činjenicu da je obrazovni sistem glavno sredstvo za reprodukciju socijalne nejednakosti i statusa quo unutar društva (Bourdieu i Passeron, 1971). Vjerovanje u bezuslovni emancipatorski karakter obrazovanja time se narušava, pa se tako na globalnom nivou već značajan niz godina ide u pravcu promjena i rješavanja prepoznatog problema, u čemu danas najviše pomaka ostvaruje skandinavski obrazovni sistem. U Bosni i Hercegovini nisu ostvareni značajni koraci. Međutim, u ovom radu se prvenstveno usmjeravamo na drugu dimenziju problema o kome Burdije govori kada analizira obrazovanje i još bitnije intelektualno polje i djelatne dokse i iluzije unutar. Glavni fokus stavljamo na problem razdvajanja, odnosno akademizacije i specijalizacije mišljenja, koji se stvaraju na osnovu vladajućih doksi i iluzija.

Doksa u Burdijeovom teorijskom sistemu predstavlja opšte predstave i uvjerenja koja se predstavljaju kao kvaziprirodna i samorazumljiva datost i omogućava vjerovanje u smisao i vrijednosti igre u određenom polju i značenje onoga što iz igre proizilazi. To šta čini doksu postaje vidljivo tek kada izgubi svoje bespogovorno važenje, što ističe da čovjek nikada ne susreće svijet sam.

Stvoreno magijsko unutar akademskog polja ostavlja krnjim mišljenje i razmišljanje o kompleksnim društvenim problemima, kao što je konkretno inkluzija u procese obrazovanja i zapošljavanja. Obrazovni sistem kao institucionalizacija mišljenja stvara posebno društveno polje koje ima tendenciju da se zatvara kao sama sebi svrha, stvarajući time vlastitu doksu koja se ne propitkuje, sa pravilima igre moći i uticaja unutar postavljenih struktura, matrica i vrijednosti. Npropitkivanje i bespogovorno preuzimanje vladajućih doksi Burdije razotkriva i unutar akademskih disciplina, tamo gde smo učeni da se ne bi trebalo tražiti, jer su pod najuvjerljivijom maskom neutralnosti (Bourdieu, 1973). Burdije nam ističe kada govori o društvenim poljima i djelatnim doksima:

ukoliko je ... jedan konstitutivni pogled za jedno polje preuzet, nije više moguće to sagledati izvan.
(Meditationen 1997/2001, str. 122)

Takvo “magijsko” zatvaranje je naročito opasno u zemljama u razvoju poput BiH. Na Balkanu je u stručnoj literaturi prepoznata tendencija da se određeni proces, moda ili trend iz zapadnih zemalja prihvati i formalno prenese u praksu, pri čemu se ponekad gube važne karakteristike i funkcije željene promjene (Suzić, 2008) i to, prije svega, zbog drugačijeg društvenog konteksta i početnih tačaka i postavki koje se nedovoljno uzimaju u obzir i nedovoljno analiziraju. Bez cjelokupnog plana i uvida u potrebne mjere i korake koje je neophodno usaglašeno provoditi da bi i od pojedinačnih koraka koji se provode, odnosno od *trenda* stvarno imali koristi svi/e kojima bismo morali omogućiti jednak pristup obrazovanju, sam proces se pretvara u obavezu koju uvodimo na silu, neusaglašeno i bez adekvatne saradnje između različitih sektora, ali i disciplina. Kada razmišljamo o obrazovanju, pitanje inkluzije je, u kontekstu BiH, vrlo opasno razdvojiti i zatvoriti na pojedinačne i iscjepkane projekte i zatvoriti u pitanje izvrsnosti u učionicama.

Burdije kroz teoriju prakse usmjerava pažnju na konkretne prakse koje on vidi kao ishod dijalektičkog odnosa između struktura i djelovanja aktera. Teorijom prakse želi da ukaže na to da “naše djelovanje određuje prvenstveno praktični smisao pa tek onda racio...” (*Meditationen* 1997, str. 82). Njega prvenstveno interesuje odnos između mentalnih i društvenih struktura, odnosno dijalektika između strukture i načina na koji ljudi stvaraju društvenu stvarnost (više o tome u npr. Fuchs-Heinritz i König, 2011). Samim tim Burdije ističe izvještačenost i nakaradnost strogo odvajanja nauka, što ujedno znači i gubitak heurističke vrijednosti.

Pojedinac/ka je i u svom unutrašnjem biću uvijek društveno određen kroz performativne pozicije mišljenja i djelovanja koje omogućavaju društvenu praksu. Upravo zato je u Burdijeovoj teoriji ključan pojam habitus, koji on objašnjava kao držanje ili poziciju individue u društvenom svetu, što uključuje dispozicije, navike, način života, stavove i predstave individue. Pozicije unutar društvenog svijeta se razlikuju prvenstveno u odnosu na stepen (ne)slobode od nužnosti, što stvara različite paradokse. Distanca od nužnog predstavlja “princip buržoaskog iskustva sveta” (Burdije 2013, str. 59), odnosno sposobnost neutralizacije svakodnevne nužnosti i isključivanja direktnih praktičnih ciljeva, te je to ujedno i mjesto gdje se uspostavlja legitimna estetska dispozicija.

Osim kulturnih praksi, različitih preferencija, stilova života i slično, sa druge strane distanca od nužnog unutar sfere akademskog polja, također, često otkriva poziciju neutralizacije svakodnevne nužnosti i isključivanja direktnih praktičnih ciljeva. Samim tim se u superiornoj poziciji znanja i akademije vrlo lako nametne jedna forma mišljenja koja postaje dominantna i time isključuje mogućnost bilo kakve kritike ili sagledavanja problema izvan definisanog sistema promišljanja i vrednovanja. U skladu sa tim želimo da istražimo pitanje interdisciplinarnosti i saradnje unutar akademskog polja u Bosni i Hercegovini, te s tim u vezi i usmjerenost na svakodnevnu nužnost i direktne praktične ciljeve.

Metode

Cilj istraživanja bio je utvrditi (ne)ostvarenost interdisciplinarnosti saradnje među autorima znanstvenih i stručnih radova koji tretiraju pitanja iz oblasti inkluzivnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Iz ovako postavljenog cilja proizašla su sljedeća istraživačka pitanja:

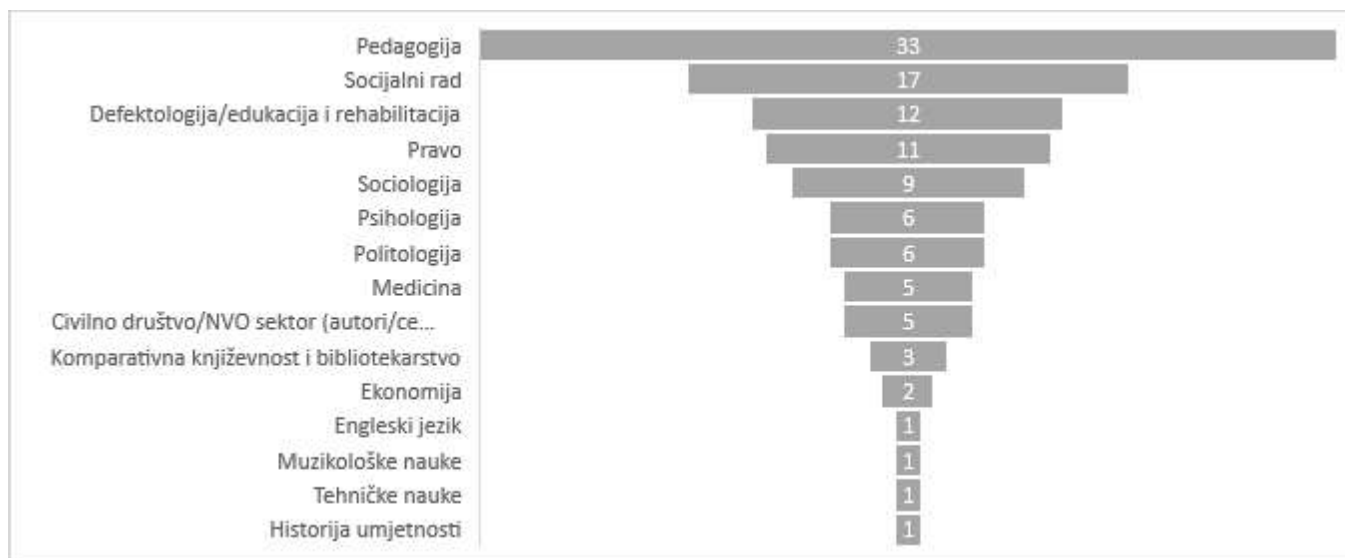
1. Kojim znanostima/znanstvenim disciplinama pripadaju objavljeni radovi iz oblasti inkluzivnog odgoja i obrazovanja?
2. Jesu li objavljeni radovi napisani u autorstvu ili koautorstvu?
3. Da li je u radovima napisanim u koautorstvu ostvarena interdisciplinarna saradnja?
4. Kojim znanostima/znanstvenim disciplinama pripadaju koautori radova na kojima je ostvarena interdisciplinarna saradnja?

Metode korištene u ovom istraživanju su metoda analize sadržaja, te deskriptivna metoda. Uzorak istraživanja čini 100 radova dobivenih prilikom pretrage na Google Scholar koji su izašli po redu, kada se označe u pretrazi sljedeći pojmovi: inkluzivno obrazovanje, osobe sa invaliditetom i Bosna i Hercegovina. Prikupljanje dostupnih podataka je rađeno dana 10. 4. 2023. Radovi pripadaju kategorijama znanstvenih članaka, radovima u zbornicima, konferencijskim izvještajima, alternativnim izvještajima o napretku, knjigama/priručnicima i sl. U kvantitativnoj analizi sadržaja prikupljenog materijala izdvojen je za svaku analiziranu jedinicu podatak o tome iz koje discipline autor/ica dolazi i da li postoji interdisciplinarna saradnja na konkretnom primjeru analizirane jedinice.

Analiza i diskusija rezultata istraživanja

Inkluzivnim odgojem i obrazovanjem u Bosni i Hercegovini, kao temom za znanstvene i stručne radove, piše se iz različitih područja i sa različitih aspekata. Prvo istraživačko pitanje odnosilo se na pitanje kojim znanostima/znanstvenim disciplinama pripadaju objavljeni radovi iz oblasti inkluzivnog obrazovanja? Značajno je izdvojiti da se temom inkluzije bavi i nevladin sektor, izrađujući različite priručnike i izvještaje o napretku, s ciljem direktnog uticaja na kreiranje i izmjenu vladajućih politika i praksi. Iako su u samoj izradi publikacija uključeni različiti profili i discipline, ostavljena je posebna kategorija civilno društvo/NVO sektor da bi specifičan doprinos ostao vidljiv u samom prikazu rezultata. Civilno društvo/NVO sektor je izdvojen kao posebna kategorija onda kada su publikacije izrađene u svrhu implementacije konkretnih aktivnosti u okviru projekata civilnog društva i uticaja na donosiocima odluka u Bosni i Hercegovini (npr. u formi alternativnih izvještaja).

Tabela 1. Pregled radova o inkluzivnom obrazovanju u Bosni i Hercegovini u odnosu na znanost/znanstvenu disciplinu i područje djelovanja

U Tabeli 1. prikazane su znanosti/znanstvene discipline iz kojih su pisani radovi koji su u uzorku ovog istraživanja. Najfrekventniji su radovi koji su napisani s aspekta pedagogije, što je i bilo istraživački očekivano budući da se inkluzivnim odgojem i obrazovanjem najdirektnije i teorijski i aplikativno bavi pedagogija. Zatim slijede radovi koji inkluziju posmatraju s aspekta socijalnog rada što možemo objasniti tendencijom da je, također, važan aspekt bavljenja inkluzijom upravo socijalni aspekt budući da je socijalna inkuzija s jedne strane pretpostavka za inkluzivni odgoj i obrazovanje ali i njena posljedica. Inkluzivni odgoj i obrazovanje biva u fokusu istraživača iz oblasti defektologije/edukacije i rehabilitacije, također.

Nakon ove tri znanstvene oblasti, slijede članci iz oblasti prava, sociologije, psihologije i politologije. Ovaj podatak je ohrabrujući budući da bi inkluzivni odgoj i obrazovanje trebao biti kontinuirano praćen, analiziran i unapređivan s aspekta prava i legislative, osiguranja funkcioniranja mehanizama za ostvarivanje temeljnog ljudskog prava na obrazovanje, optimiziranim obrazovnim politikama, ali i psihološkim istraživanjima i adekvatnim alatima kao odgovorom na izazove pružanja podrške djeci/mladima, njihovim roditeljima i nastavnicima u procesu ostvarivanja prava na kvalitetno obrazovanje. Nužnost uključivanja stručnjaka iz svih relevantnih oblasti treba isticati i afirmirati na različite načine, pa i na način da se zajedno istražuje i objavljuje. Zabilježen je i određeni broj radova iz oblasti muzikologije, historije umjetnosti, jezika i tehničkih nauka koji se bave temama inkluzivnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

Drugo istraživačko pitanje je glasilo: Jesu li objavljeni radovi napisani u autorstvu ili koautorstvu? Radove koji su bili u uzorku ovog istraživanja, čak njih 56%, potpisuju autori/ce individualno. Preostalih 44% radova napisano je u koautorstvu sa dva do čak 29 autora/ice.

Kako je vidljivo u Tabeli 2, u radovima gdje je ostvareno koautorstvo, ono najčešće nije realizirano interdisciplinarno, tj. kod 31 rada, koji su objavljeni u koautorstvu ili procentualno 70% od radova koji su objavljeni u koautorstvu, nije ostvarena interdisciplinarna saradnja. Podaci ove analize pokazuju tendenciju da se s povećanjem broja koautora/ica rada povećava i vjerovatnoća ostvarivanja interdisciplinarne saradnje.

Tabela 2. Pregled broja radova u odnosu na (ne)ostvarenu saradnju u radovima pisanim u koautorstvu

Broj autora/ica rada	Da li postoji interdisciplinarna saradnja		Ukupno
	Da	Ne	
1	-	-	56
2	4	21	25
3	6	6	12
4	1	0	1
5	0	3	3
7	0	1	1
17	1	0	1
29	1	0	1
Ukupno	13	31	100

Nakon analize znanstvenih oblasti iz kojih se najčešće objavljuju radovi o inkluzivnom odgoju i obrazovanju i broja (ko)autora koji potpisuju iste, sljedeće istraživačko pitanje se odnosilo na utvrđivanje (ne)ostvarenosti interdisciplinarne saradnje u radovima napisanim u koautorstvu.

Tabela 3. Pregled broja radova u odnosu na (ne)ostvarenu interdisciplinarnu saradnju

Kategorija rada	Da li postoji interdisciplinarna saradnja?	
	Da	Ne
Alternativni izvještaj NVO organizacija	2	0
Članak unutar naučnog/stručnog časopisa ili zbornika radova	8	29
Izvještaj o istraživanju	2	1
Publikacija NVO – priručnik	1	0
Knjiga/udžbenik	0	1

U Tabeli 3. prikazane su kategorije objavljenih radova u odnosu na (ne)ostvarenu interdisciplinarnu saradnju među autorima/icama. Podaci pokazuju da je najviše interdisciplinarne saradnje ostvareno prilikom pisanja članka unutar naučnog/stručnog časopisa ili zbornika radova, a da ista uopće nije zabilježena kada je u pitanju pisanje knjiga/udžbenika. Zanimljiv je podatak da su i interdisciplinarna saradnja i koautorstvo zabilježeni jedino u kategorijama radova koje je objavio civilni sektor/NVO sektor, i to kada su u pitanju obje kategorije radova: i alternativni izvještaji i publikacije/priručnici.

Ipak, analizirani radovi iz uzorka pokazuju da se interdisciplinarna saradnja češće ne ostvaruje, odnosno da u radovima na kojima imamo ostvareno koautorstvo, koautori dolaze iz istog znanstvenog područja. Četrto i posljednje istraživačko pitanje se odnosilo na utvrđivanje kojim znanostima/znanstvenim disciplinama pripadaju koautori radova na kojima je ostvarena interdisciplinarna saradnja?

Tabela 4. Pregled znanstvenih područja u odnosu na ostvarenu interdisciplinarnu saradnju

Znanstvena područja unutar kojih je ostvarena interdisciplinarna saradnja	%
Civilno društvo/NVO sektor (autori/ice različitih profila)	2
Defektologija/specijalna edukacija, Engleski jezik	1
Medicina, Politologija	1
Muzikologija, Pedagogija	1
Pedagogija, Defektologija/edukacija i rehabilitacija	1
Pedagogija, Medicina	2
Pedagogija, Socijalni rad	1
Politologija, Socijalni rad	2
Pravo, Ekonomija	1
Pravo, Politologija, Socijalni rad	1

Od ukupno 13% radova iz uzorka na kojima je ostvarena interdisciplinarna saradnja, ona je u najvećoj mjeri registrirana u izvještajima/publikacijama civilnog društva/NVO sektora, pedagogije i medicine, te politologije i socijalnog rada. Nadalje, najčešće se interdisciplinarno kombinira pedagoški aspekt sa defektologijom/edukacijom i rehabilitacijom, socijalnim radom i muzikologijom, te pravni aspekt sa ekonomijom, politologijom i socijalnim radom. Zanimljiv je podatak da radovi u našem uzorku nisu pokazali ostvarenu saradnju između pedagogije i psihologije, te pedagogije i sociologije kao područja koja se najdirektnije bave pitanjima socijalne inkluzije i inkluzivnog odgoja i obrazovanja.

Interdisciplinarnost je predstavljena u analizi samo kroz pitanje saradnje između autora/ica koji/e dolaze iz različitih disciplina. Nije uzeto u obzir i dodatno na koju se literaturu referiraju, da li samo unutar svoje oblasti, discipline ili i šire, kako je analiza ograničena samo na osnovni prikaz sa namjerom da otvori i dalja pitanja i područja istraživanja. Također, analizom nije uzeta u obzir uključenost osoba sa invaliditetom u istraživanja, kao ni međuinstitucionalna saradnja, što je neophodno u daljnjim istraživanjima uzeti u obzir.

Zaključna razmatranja

Inkluzija je filozofija koja je najdirektnije povezana s ljudskim pravima kojim se prepoznaje da svaka osoba ima pravo na dostojanstven život u svim segmentima bez obzira na svoje karakteristike. Koncept inkluzivnog obrazovanja zasniva se na temeljnom ljudskom pravu na kvalitetno obrazovanje, posebno se fokusirajući na ranjive društvene grupe, a jedna od njih jesu osobe s invaliditetom. Temeljni preduvjeti za ostvarivanje prava na zapošljavanje i kasniju ekonomsku samostalnost su ostvarivanje prava na kvalitetno obrazovanje i mogućnost dokvalifikacije i prekvalifikacije, u skladu s potrebama tržišta rada. Ipak, u stvarnosti se barijere socijalnom uključivanju osoba s invaliditetom najčešće javljaju upravo u ovim dvjema oblastima. U tom kontekstu, ovim radom je naglašena važnost interdisciplinarne saradnje, istraživanja i analize kao poželjnog modaliteta znanstvenog i stručnog odgovora na kompleksne društvene okolnosti i pripadajuće procese. Cilj istraživanja bio je utvrditi (ne)ostvarenost interdisciplinarne saradnje među autorima znanstvenih i stručnih radova koji tretiraju pitanja iz oblasti inkluzivnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Uzorak istraživanja čini 100 radova dobivenih prilikom pretrage na Google Scholar. Rezultati istraživanja pokazuju da su najfrekventniji radovi koji su napisani s aspekta pedagogije, socijalnog rada i defektologije/edukacije i rehabilitacije, a nešto manje iz drugih disciplina. Više od polovine analiziranih radova potpisuje jedan autor/ica, a u radovima gdje je ostvareno koautorstvo, ono najčešće nije realizirano interdisciplinarno. Najviše interdisciplinarne saradnje ostvareno je u koautorstvima radova koje objavljuje civilno društvo/NVO sektor, zalažući se za uspješnu implementaciju međunarodnog pravnog okvira koji nas obavezuje na reformu u pravcu inkluzivnog obrazovanja, okupio je stručnjake/inje raznih oblasti sa ciljem da se da

doprinos cijelom procesu. Čini se da je ovakva krutost u granicama među strukama kada je inkluzija u pitanju, zapravo, dokaz da ideja inkluzivnog obrazovanju u Bosni i Hercegovini nije organska, nema dovoljno podrške (politički, ekonomski, društveno itd.), te samim tim nije u potpunosti proistekla iz akademske zrelosti koja je uvidjela da je obrazovanje neophodno omogućiti svim građanima/kama, bez obzira na njihove različitosti (kulturološke, socijalne, tjelesne ili intelektualne), već je u nekoj mjeri nametnuta intencijom zemlje da se pridruži evropskom putu i evropskim vrijednostima, što bi svakako trebalo dalje i temeljitije interdisciplinarno propitivati.

Literatura:

- Bourdieu P. (2001). *Meditationen. Zur Kritik der scholastischen Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bourdieu P. (1973). *Kulturelle Reproduktion und soziale Reproduktion*. U Bourdieu P. i Passeron J.-C., *Grundlagen einer Theorie der symbolischen Gewalt*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 89-137.
- Bourdieu P. i Passeron J.-C. (1971). *Illusion der Chancengleichheit. Untersuchung zur Soziologie der Buldungswesen am Beispiel Frankreichs*. Stuttgart: Klett.
- Burdije P. (2013). *Distinkcija*. Podgorica: CID.
- Council of the European Union (2004): *Joint Report by the Commission and the Council on social inclusion*, Brussels, dostupno na: https://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/final_joint_inclusion_report_2003_en.pdf
- Hodžić, L.; Kafedžić, L.; Zukić, M.; Šušnjara, S. i Bjelan-Guska, S. (2017). *Studenti s invaliditetom i tržište rada u Bosni i Hercegovini: stanje i potrebe*. U: *RADOVI Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, Knjiga XX, Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu, str. 147-160
- Marjanović, K. (2020). *Analiza položaja osoba sa intelektualnim teškoćama u Bosni i Hercegovini*. *Gradovrh – časopis za književno-jezična, društvena i prirodnoznanstvena pitanja*, 1(16), 151-160.
- Muhić B.; Bećarević N.; Okić A. (2018). *Šta mislimo o inkluzivnoj edukaciji u visokom obrazovanju? Studentska perspektiva; What we know about inclusive education in higher education? Student perspective*. *Tuzla: University of Tuzla Research in Education and Rehabilitation* 2018; 1(1): 38-40
- Suzić, N. (2008). *Uvod u inkluziju*. Banja Luka: XBS.
- Mandić Đokić, T.; Žarković, T.; Backović, J. (2021). *Moj posao – ekonomske mogućnosti za osobe sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: People in need (PIN). (<https://www.mreza-mira.net/wp-content/uploads/2021/05/1.-Preporuke-za-sistemske-promjene-BHS.pdf> 15)
- Mandić Đokić, T.; Žarković, T. (2018). *Power – Stvaranje novih mogućnosti za rad, zapošljavanje i profesionalnu rehabilitaciju osoba s invaliditetom*. Sarajevo: Caritas BiH (<https://www.caritas.ba/upload/file/Publikacije/Istrazivanje%20o%20obrazovnim%20potrebama%20OSI%20u%20BiH%20i%20CG.pdf>)
- Šućur, Z. (1995). *Koncept socijalne isključenosti*. *Revija socijalne politike*, god II, br. 3, Zagreb, str. 223-230.
- Šućur, Z. (2001). *Siromaštvo: teorije, koncepti i pokazatelji*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Šućur, Z. (2006). *Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj*, *Revija za sociologiju*, vol. 37, br. 3-4, str. 131-147.
- Žarković, T.; Mandić-Đokić, T. (2019). *Socijalno isključivanje – procesi, mehanizmi i konsekvence: Na primjeru pristupa obrazovanju osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini*, *Sophos: A Young Researchers' Journal*, (12), 94–111. dostupno na: https://sophos.ff.unsa.ba/index.php/e_sophos/article/view/33

INTERDISCIPLINARY COOPERATION IN WORKS IN THE FIELD OF INCLUSIVE EDUCATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *The main objective of this paper is to highlight the issue of fragmentation and closed-mindedness in the field of education in response to complex social problems, which contributes to the reproduction of inadequate educational processes, using the example of education for persons with disabilities (PWDs) in Bosnia and Herzegovina (BiH). First, we will present the challenges of education and employment for PWDs in BiH based on research conducted within two projects focused on education and employment for PWDs in 2018 and 2021. The results of these studies show that the main employment problems, which are directly related to education, are insufficient knowledge and skills for job tasks, inadequate expertise, prejudice, and the mentoring system (MandićĐokić, Žarković, Backović, 2021, p. 15). Works within the academic community in BiH indicate an attempt to unconsciously misuse the idea of "education for all" to create legitimacy for narrow and closed-minded actions. The aforementioned discussion will use Pierre Bourdieu's theoretical system on unequal educational opportunities and how the educational system contributes to the smooth reproduction of social inequalities. Accordingly, we will emphasize the importance of interdisciplinary cooperation and education research in BiH. To examine the degree of cooperation and interdisciplinarity, literature that appears in a Google Scholar search for the terms inclusive education, persons with disabilities, and Bosnia and Herzegovina was analyzed. In the content analysis of the selected material for each analyzed unit, data were extracted on the author's discipline and whether there was interdisciplinary collaboration in a specific example. The results show that the topic of inclusion is often equated with questions of excellence in the classroom, thereby forgetting broader social responsibility and shifting the burden onto individuals and individual professions, which narrows the recognized problems and challenges to questions of efficiency and accountability in the workplace within the education system in which, in Bosnia and Herzegovina, not enough is invested.*

Keywords: *inclusive education, people with disabilities, social exclusion, intellectual field, doxa.*